

A TÁRSADALMI MUNKAMEGOSZTÁS ORGANIKUS FEJLŐDÉSE ÉS SZTEREOTÍPIÁKRA ÉPÜLŐ TORZULÁSA

Folmeg Márta

Összefoglaló:

Tanulmányomban a társadalmi munkamegosztás organikus fejlődésével foglalkozom, különös tekintettel annak nemi sztereotípiákon alapuló torzulására. Kitérek arra, hogy a nemi sztereotípiák tükrözik-e a tényleges nemi különbségeket, és milyen biológiai különbségek befolyásolhatják a sikeres munkaerő-piaci helyzetet. Az előző évszázadokban a férfi és a nő közötti anatómiai különbségek kiaknázása nagymértékben hozzájárult az egyének és közösségek túléléséhez. Minden olyan tevékenységet férfiak végeztek, ahol fizikai erejük előnyt jelentett. A szocializáció ezeket a sztereotípiákat örököltette meg a kultúrában. Jelenleg társadalmunk technológiai és szellemi fejlődése már nem teszi szükségessé az anatómiai különbségek ilyen jellegű kiaknázását, de a kultúra lassabban változik, mint a technológia, így kultúránk továbbra is őrzi e klasszikus szerepek jellemzőit. A jelenlegi társadalmi feszültségeket az okozza, hogy a lassabban alkalmazkodó kultúránk sok szempontból ezeket a sztereotíp nemi szerepeket konzerválja. Nincs igazolható bizonyíték arra, hogy egy vezetőnek mindenképpen férfinak kell lennie vagy férfias jegyeket kell hordoznia, kultúránkba mégis alapvetően ez van kódolva. Az egyenlőség megteremtése nem kellene, hogy a nemi identitás megszüntetését okozza. A férfiak és a nők nyilvánvalóan számtalan dologban különböznek egymástól, a probléma ott adódik, hogy ezek a különbségek gyakran különböző lehetőségeket jelentenek. Az egyenlőség biztosításának úgy kellene megvalósulnia, hogy a jogok olyan keretet nyújtsanak, amelyen belül az élet bármely területén mindkét nem tagjának egyenlő esélyei és lehetőségei vannak.

Kulcsszavak: a társadalmi-nemi szerepek történelmi áttekintése, társadalmi munkamegosztás, nemi alapú vertikális és horizontális szegregáció, az intelligenciában és a gondolkodásban mutatkozó nemspecifikus különbségek, a nemi sztereotípiák és a munkaerő-piaci lehetőségek

Abstract:

In my study, I deal with the organic development of the social division of labor, paying particular attention to its distortion based on gender stereotypes. I address whether gender stereotypes reflect actual gender differences and what biological differences can affect successful standing in the labor market. In previous centuries, the exploitation of the anatomical differences between men and women have strongly contributed to the survival of individuals and communities. The man did all the activities where his physical strength was an advantage. Socialization has perpetuated these stereotypes in culture. At present, the technological and intellectual development of our society no longer necessitates such exploitation of anatomical differences, but culture is changing more slowly than technology, so our culture still retains the hallmarks of these classical roles. Current social tensions are caused by the fact that our slower-adapting culture has perpetuated these stereotypical gender roles in many ways. There has been no real justification that man consistently needs to be leading, yet it is encoded in our culture. Equality does not mean the elimination of gender identity, whereas men and women differ from each other in innumerable things, and often these differences give rise to different opportunities. Ensuring equality should mean that rights provide a framework within which, in any area of life, there are equal opportunities and opportunities for members of both sexes.

Keywords: historical overview of social-gender roles, social division of labor, gender-based vertical and horizontal segregation, gender-specific differences in intelligence and thinking, gender stereotypes and labor market opportunities

Ketrec-e az üvegplafon?

A világban talán nincs is olyan hely, ahol bizonyos csoportok ne különülneek el egymástól. Az elkülönülés alapja a csoporton belüli hasonlóság külső vagy belső tulajdonságban, szemléletmódban, viselkedésben. Egyes sztereotípiákat mi magunk gerjesztünk, például az azonos nézetet vallók egy klubba tömörülnek, másokat a csoporton kívüliek ragasztanak rá a csoportra külső megfigyelés, korábbi tapasztalat vagy hagyományozódás útján.

A sztereotípia meghatározása: „...a sztereotípia kategóriával társult túlzáson alapuló nézet. Feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása, racionalizálása.”¹ Az emberek elég gyakran általánosítanak, hiszen nem elég hosszú az élet ahhoz, hogy mindent személyesen meg-

¹ Allport, Gordon W. (1999): *Az előítélet*. Osiris Kiadó, Budapest. 245.

ismerjünk, így hagyatkoznunk kell azokra a megállapításokra, melyeket másoktól hallunk. G. W. Allport szerint ezek „készen kapott, elnagyolt, széles és durva skatulyák”. Nagyon nehéz megváltoztatni, elhagyni őket. A sztereotípiák lehetnek pozitívak, negatívak, pontosak vagy pontatlanok. A társadalmi normák segítenek abban, hogy pontos sztereotípiák alakuljanak ki. Előírják a csoport tagjainak, hogyan viselkedjenek, mit gondoljanak, érezzenek. Pontatlanok viszont abból a szempontból, hogy a csoport egyedi tagjaira nem teljesen jellemzőek.² Legrégebben a tudatunkban élő és társadalmunkban legszilárdabban tartó sztereotípiák a férfiakra és nőkre vonatkozik. Nagyon széles hatókörű, hiszen Európától Amerikáig, gyerekek és felnőttek között hasonló módon megtalálható. Amikor férfiról és nőről beszélünk, akkor nemcsak a biológiai eltérő: más izomzatú, csontozatú, termetű, bőrről ember jelenik meg előttünk, de tulajdonságaiban is különböző embertípusra gondolunk. Más reakciókat, érdeklődést, érzékenységet, érzelelkifejezést várunk férfiaktól és nőktől. Ezek gyakran egymás ellentéteit jelentik.³ A nemek eltérő társadalmi szerepe közrejátszik a sztereotípiák kialakulásában. A férfiak általában az otthonukon kívül dolgoztak, számukra a munkavállaló szerepe a következő tulajdonságokat követelte meg: feladat- és célorientáltság, racionalitás. A nők – főleg régebben – a háztartást vezették, nevelték a gyerekeket, ezért olyan adottságok birtoklására volt szükségük, mint az érzékenység, melegség, szelídség.

Dr. Gary W. Wood *Nemek, hazugságok és sztereotípiák* című művében egy teszt kapcsán sorolja fel a férfias és nőies vonásokat:

Férfias személyiségjegyek: független, domináns, aktív, versengő, ambíciózus, vagány, befolyásos, öntudatos, tehetséges, erős, kalandvágyó, hatékony, logikus, céltudatos, határozott.

Nőies személyiségjegyek: intuitív, érzékeny, engedelmes, együtt érző, gyengéd, segítőkész, szelíd, tapintatos, passzív, fontos számára a megjelenség, beszédes, érzelmes, kapcsolatcentrikus, gondoskodó, együttműködő.⁴

Számos vizsgálat során próbálták feltárni ennek valóságalapját, mint ahogyan Eliot R. Smith is utal a nemi különbségek korábbi kutatásának eredményeire⁵ (Táblázat).

² Smith, Eliot R.– Diane M. Mackie (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 271.

³ H. Sas Judit (1988): *Nőies nők és férfias férfiak*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 7.

⁴ Wood, Gary W. (2007): *Nemek, hazugságok és sztereotípiák*. Hajja & Fia Könyvkiadó, Debrecen. 59.

⁵ Smith, Eliot R.– Diane M. Mackie: i. m. 270.

Táblázat. Vajon a nemi sztereotípiák visszatükrözik-e a tényleges nemi különbségeket?

Nemi sztereotípiák	A kutatás által feltárt különbségek
Agresszivitás (férfi) agresszív (nő) lágy szívű	A férfiak általában agresszívebbek, mint a nők. A különbség nagyobb a fizikai, mint a pszichológiai agresszióknál, és azokban a situációkban, amikor az agresszió veszélyes lehet.
Befolyásolhatóság (férfi) független (nő) engedelmes, függő	A nők befolyásolhatóbbak, mint a férfiak. A különbség nagyobb a csoport által gyakorolt befolyásolásánál, mint a meggyőző üzeneteknél, és nagyobb, ha a témát „maszkulinnak” tekintik.
Emocionalitás (férfi) erős, kemény (nő) gyengéd, aggódó, érzelmes, érzékeny, szentimentális	A nők nem verbális kifejezése jobb, és érzékenysége nagyobb, mint a férfiaké.
Vezetői stílus (férfi) autokrata, domináns (nő) érzékeny, érzelmes	Vezetőként a nők demokratikusabbak, a férfiak autokratikusabbak. Nagyobb különbségek mutatkoztak a laboratóriumi kutatásokban, mint a gyakorlati életben működő szervezetek vezetésének a vizsgálatában.

Források: Sztereotípiák: Williams, John E. – Best, Deborah L. (1982): Measuring sex stereotypes: A thirty nation study. Newbury Park, CA: Sage Publications. A nemi különbségek vizsgálatának metaanalízisei: Eagly, Alice H. (1987): Sex differences in sexual behavior: A social-role interpretation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.; Eagly, Alice H. – Johnson, Blair T. (1990): Gender and leadership style: A meta-analysis. Psychological Bulletin, 108, 233-256.

Biológiai különbségek

Az emberi géneket 23 kromoszómapár, vagyis 46 db kromoszóma hordozza. A nőknél minden kromoszómapár XX alakú, a férfiaknál azonban az utolsó kromoszómapár egyik tagja Y alakú. Tulajdonképpen ez az eltérés határozza meg az embrió genetikai nemét.⁶

A genetika álláspontja szerint a társadalomban szerzett tulajdonságok nem épülnek be a génjeinkbe, nem lehet örökölni. A férfiakban és a nőkben ugyanolyan hormonok termelődnek, tehát nem azok milyenségében, hanem a mennyiségében van különbség a két nem között.⁷ A nemi hormonok részt vesznek az elsődleges és a másodlagos nemi jellegek kialakulásában. Vannak jellegzetesen feminin és jellegzetesen maszkulin hormonok. Maszkulin hormon például a tesztoszteron, ami a tudósok szerint az agresszivitásért felelős. Általánosságban azért szokták agresszívebbeknek tekinteni a férfiakat, mert bennük nagyobb mennyiségben termelődik tesztoszteron. Stanley Milgram Yale Egyetemen folytatott engedelmességi kísérlete is ezt a feltételezést volt hivatva alátámasztani, mikor azt kutatta, hogy felszólításra hány személy mérne halálos kime-

⁶ Wood: i. m. 77.

⁷ Uo. 80–81.

netelű áramütést embertársára. A férfiak nagyobb arányban tennék ezt. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Milgram alapkutatása azonos nemű személyekkel zajlott. A gender-fókuszú kutatást Blass Thomas professzor a '90-es években végezte el, és arra a megállapításra jutott, hogy amennyiben férfi ül a széken, a nő is végrehajtja a halálos áramütést, ám ha a széken nő ül, a férfi sem nyomja le a gombot.⁸ Tehát rájöttek, hogy nem az számít, milyen nemű az agresszor, hanem az, milyen nemű az áldozat.⁹

Intelligencia- és gondolkodásbeli különbségek

A nemek közötti intellektuális különbséget, az intellektuális készséget is kutatták a következő területeken: térbeli lokalizáció és orientáció, az ismétlő és logikai memória, a logikai szelekció, az aritmetikai képesség, általában a verbalizáltság, az analogizálás, a kreativitás, az intellektuális teljesítmény motivációja.¹⁰ Maccoby kutatásai szerint különbségek vannak a térbeli készségekben és analitikus képességekben a fiúk javára, ők jobbak már korai kisiskolás korban. A verbális képességekben iskolás kor előtt és kisiskolás korban a lányok vezetnek, tisztábban artikulálnak, hamarabb tanulnak meg olvasni, hosszabb mondatokat használnak. Számolásban kezdetben nincs jelentős eltérés, de az iskolai évek alatt a fiúk aritmetikai gondolkodása jóval megelőzi a lányokét, felsőbb iskolában pedig a problémamegoldó képességük egyértelműen jobb. A kreativitás bizonyos formáiban – ha a problémamegoldáson van a hangsúly – a fiúk a jobbak; ha olyan feladatok megoldására kerül a sor, ahol szerteágazó elképzelések változatait verbálisan kell megoldani, akkor a lányok.¹¹ Az eredmények az intellektuális teljesítmények irányának eltérését mutatták, és nem az intellektuális teljesítőképesség fokában mutattak ki különbséget. Az intellektuális teljesítményeket illetően az iskolai évek alatt a lányok sikeresebbek még azokon a területeken is, ahol a fiúk készségei, képességei a kutatások eredménye szerint jobbak a lányokénál. A felnőttkorban azután, de már a felsőbb iskolákban is majdnem minden intellektuális aktivitásban a férfiteljesítmények jobbak. A következők adhatnak erre magyarázatot:

⁸ Blass, Thomas (1999): The Milgram paradigm after 35 years: Some things we now know about obedience to authority. *Journal of Applied Social Psychology*, 25. 955–978. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1999.tb00134.x>; Blass, Thomas (2002): „The Man Who Shocked the World”. *Psychology Today*, March 1, 2002, <https://www.psychologytoday.com/intl/articles/200203/the-man-who-shocked-the-world> (letöltés dátuma: 2021. 01. 04.)

⁹ Kalo Jenő – Pándy Mária – Popper Péter – Ranschburg Jenő (2007): *Felcserélt szerepek*. Saxum Kiadó, Budapest. 136.

¹⁰ H. Sas Judit: i. m. 17.

¹¹ Uo. 18.

Empirikus vizsgálatok segítségével megállapították, hogy az emberiség 95 százalékánál a bal agyfélteke elsősorban a szóbeliségért, a jobb félteke pedig a vizuális-téri tájékozódásért felelős. A felnőtt férfiak általában mindkét féltekéjüket funkciójának megfelelően használják: szóbeli gondolkodásukat a bal, téri tájékozódásukat pedig a jobb félteke szabályozza. A felnőtt nőknél azonban elsősorban a bal félteke működése dominál: vizuális-téri feladatok megoldásánál is a verbális módszereket alkalmazzák, amelyek – ilyen esetekben – kevésbé hatékonyak.¹²

A fiúknál és lányoknál a lateralizáció eltérő módon zajlik. A fiúknál ez a folyamat azzal kezdődik, hogy a jobb féltekéhez kapcsolódnak a téri-vizuális feladatok, a bal félteke vállalja át a verbalitást. A lányoknál a menet pont fordított, az érés korábban kezdődik és korábban is fejeződik be. Náluk a bal féltekén indul a fejlődés, vagyis a verbális funkciók kialakításával, és mivel a korai érés hamarabb lezárul, nincs idő a jobb féltekének a téri-orientációs feladatok kezelésének átvételére.

Az intelligencia nagymértékben öröklődő tulajdonság, melyben az olló-jelenség mutatkozik meg, a férfiak körében találjuk mind a magas, mind az alacsony intelligenciaszintet, a nők az olló két szára között helyezkednek el.¹³ Kisiskolás korban a lányok sokkal jobb teljesítményt mutatnak a tanulásban, mint a fiúk. Ez megváltozik akkor, amikor a két nem elkezd egymás iránt érdeklődni. A lányok visszafogják magukat a tanulásban, hogy a fiúknak tetszenek, de a fiúkat pont ebben az időszakban kezdi érdekelni a jövőjük, a karrierjük, és mutatnak nagyobb teljesítményt. Az intelligenciateszteken az látszik, hogy egyik nem intelligenciája sem magasabb számottevően a másiknál, csupán más feladatok megoldásában jobb az egyik, mint a másik. Más a gondolkodásmódjuk. A férfiak gondolkodása analitikus stílusú, a nőké inkább kontextuális.¹⁴ Tehát a férfiak jobban ki tudják emelni az egészből a lényeges részletet, a nők viszont összefüggéseiben látják a dolgokat. Mindkét gondolkodásmód nagyon fontos szerepet tölt be a mindennapi életben. A nők periférikus emlékezete tapasztalat szerint jobb, ezért van, hogy egy időben több részletre is oda tudnak figyelni, míg a férfiak a lényegre koncentrálnak. Az intelligenciatesztek verbális feladataiban általában a nők teljesítenek jobban, hiszen számukra ez a kapcsolattartás legkorábbi formája. Ezzel magyarázható, hogy világszerte a férfiak között több a beszédhibás. Az előzőekben felvázolt különbségekből következik az, hogy a vizuális téri-orientációs pályákon (sebészet, építészet) több a férfi; azokon a területeken, melyek verbalitást igényelnek, inkább a nőké a vezető sze-

¹² Popper Péter – Ranschburg Jenő – Baktay Miklós – Baktay Zelka (2007): *Szegény nők, szegény férfiak*. Saxum Kiadó, Budapest. 11–39.

¹³ Ranschburg Jenő (2007): *Rögök az úton. Egyén és család*. Saxum Kiadó, Budapest. 100–101.

¹⁴ Uo. 101.

rep. Azonban ez nem jelenti azt, hogy nincs átjárás a másik nem uralta területre. Így emelkednek ki az általánosításból az egyének.

Ám a politika világa egyértelműen kommunikáció uralta terület, a sikeres helytálláshoz verbális erősségekkel kell bírni, még egy sokadik vonalbeli politikusnak is, hiszen a politikusi karrier kiépítéséhez a társadalom különböző alrendszeiben is hatékony önmenedzselést kell végrehajtani.¹⁵ Motivációk alapján megkülönböztetünk hivatalorientált és politikaiprogram-orientált politikustípusokat. A politikai alrendszer és más alrendszerek mezsgyéjén formálódó karrierutak alapján elkülönítjük a dogmatikus (ideológiai alrendszer), a bürokrata (közigazgatási alrendszer) és a technokrata (tudományos alrendszer) politikustípusokat. Kvalitások alapján pedig hat különböző szerephez csoportosíthatjuk a politikusokat, úgymint: karizmatikus, debattőr, pártstratégá, organizátor, pártszakértő és politikai beszédíró.¹⁶ Mindegyik szerep megkívánja az egyéntől, hogy átlagon felüli kommunikációs képességekkel rendelkezzen. A szerepek között inkább csak a hallgatóság méretében mutatkozik különbség, valamint a kommunikáció szóbeli és írásbeli módjában.

Magyarországon a politikusi rekrutációs bázis hét különböző területből áll össze. A politikai tőkére alakított karrierutak, a szakértelem kidomborításán alapuló, az érdekszervezetek és szakszervezetek, ifjúsági szervezetekből kinövő életpályák mellett meg kell említeni a klasszikus, a politikai ranglétrát megjárta karrierutakat is, amelyek a helyi társadalomban betöltött sikeres pozíciókból, a pártbeli karrieralakításból, vagy az önkormányzati pozíció lépcsőfokait bejárva alakultak. Ezenfelül a gazdasági holdudvar is termel ki az országos politikában szerepet vállaló egyéneket.¹⁷ Az összes pozíció közös ismérve, hogy az azt betöltő személytől hatékony kommunikációs képességeket, fejlett verbalitást követel meg, ám a területen mégsem felülreprezentáltak a nők. Nyilván köszönhető ez annak, hogy a politikusi karrierutak presztízse és hatalomhoz való közelsége meglehetősen nagy, így a verbalitás képességében nyújtott előnyök háttérbe szorulnak, és az érdekérvényesítés lép a helyükbe.

¹⁵ Koudela Pál (2006): A politikai szimbólumhasználat egyéni-befogadói preferenciája és evolúciója. In: Lányi Gusztáv (szerk.): *A politika – pszichológiai tükrében Magyarország: 1990–2005*. Jászóveg Műhely Kiadó, Budapest. 387–408.; Koudela Pál (2008): A politikusi és közösség nemzetkép ellentmondásai. *Szabad-Part* 2008(38): http://www.szabad-part.hu/38/38_tarstud_koudela.htm (letöltés dátuma: 2020.11.03.)

¹⁶ Pokol Béla (1993): A hivatásos politikus. *Politikatudományi Szemle*, 2(1): 60–78.

¹⁷ Uo. 74.

Eltérések a személyiségekben pszichológiai és szociálpszichológiai szempontból

Már az 1980-as évek végén empirikusan kutatták hazánkban az agresszivitás és a dominancia, a függőség, a félelem, a szorongás, a felelősségtudat és a gondoskodás, az aktivitás és a passzivitás nemekre jellemző vonásait. Ezeknek a vonásoknak a megítélése nem egyértelmű, hiszen ez az emberi kapcsolatokban, társadalmi cselekvésekben bontakozik ki, és különböző kultúrákban, különböző társadalmi berendezkedésekben is eltérő megítélés alá esik. Az agresszivitás kérdéskörét vizsgálva azt bizonyították, hogy a 3 és fél éves fiúk agresszivitása fizikai jellegű, a lányoké verbális. A lányok inkább nyújtanak segítséget, és kooperatívak, de viszályzóbbak és passzívabbak is. A fiúk többet verekednek, de elfogadják a lányok segítségét, kooperálását. A függőség, függetlenség tárgykörében a kisiskoláskori kutatások azt mutatták, hogy a lányok gyakrabban kérnek segítséget a felnőttektől, passzívabbak, igényelték mások fizikai közelségét. A szorongás/félelem/aggodalom-témát kutatva bizonyos szituációkban a lányok szorongóbbak, aggodalmaskodók, jobban félnek a kudartól, ez visszaveti teljesítményüket. A fiúk a várható nehézségekre inkább megnövekedett aktivitással válaszolnak.¹⁸

A nemi szerepek tanulása

A nemünknek megfelelő viselkedést a legalapvetőbb szinten, társas kapcsolatainkban sajátítjuk el. A társas kapcsolat alapja, hogy tetteinknek következménye van, ezért inkább olyan viselkedésmintákat ismételünk, amelyekért jutalmaznak, és kerüljük azokat, amiért büntetnek. Ha megdicsérnek vagy kritikával illetnek, annak nagy hatása van viselkedésünkre. A lányok önértékelésében az iskola kiemelkedő szereppel bír, míg a fiúknál csak az egyik visszajelzési forrás több közül. Dweck 1988-as kutatásai azt bizonyították, hogy a lányok és fiúk ugyanolyan mennyiségű pozitív és negatív visszajelzést kapnak az iskolában, de eltérő dolgokért. A lányokat elsősorban a nem intellektuális teljesítményekért jutalmazzák, és a munka intellektuális minőségéért kapnak elmarasztalást, míg a fiúkat épp az intellektusuk alapján értékelik pozitívan, és a magaviseletükért értékelik kedvezőtlenebbül. Így a fiúk és lányok sikerattribúciója is különböző, a fiúk az elért eredményeiket képességeiknek, a lányok viszont a szerencsének tulajdonítják.¹⁹ A gyerekek hamar megtanulják, melyik

¹⁸ H. Sas Judit: i. m. 19–20.

¹⁹ N. Kollár Éva – Szabó Katalin (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest. 73.

viselkedés hozza számukra a legtöbb dicséretet, hogyan beszéljenek, öltözködjenek, játsszanak ahhoz, hogy elnyerjék jutalmukat.

Körülbelül két, két és fél esztendő között a bölcsődei gondozók megfigyelései szerint a fiúk és a lányok játékszerválasztása jellemzően élesen elkülönül: a fiúk javarészt fegyverekkel, szerszámokkal, építőjátékokkal, a lányok leginkább babával, háztartási eszközökkel játszanak. Megfigyelésen alapuló empirikus kutatások arra jutottak, hogy a szülők a lányukkal gondoskodóbbak, azonnal reagálnak, ha lányuk segítséget kér, a fiukkal szigorúbban bánnak, ők képesnek érzik rá, hogy önmagán segítsen. Ez összességében azt jelzi, hogy a szülők többre becsülik a fiuk képességeit, mint lánygyermekükét. „Megállapíthatjuk tehát, hogy a szülők úgy segítik a gyermeket a megfelelő nemi szereptanulásában, hogy a biológiai nemnek megfelelő viselkedésformákat elfogadják, az ettől eltérőket viszont következetesen büntetik.”²⁰ Ez általában az apa-fiú kapcsolatra igaz, mert a lányával az apa gyengéden, odaadóan foglalkozik. Az anya óvodáskor végéig egyformán neveli gyermekét, legfeljebb a külsőségeket tartja szem előtt. Óvodáskor után azonban mindkét szülő a saját nemének megfelelő viselkedésért felelős, a másikkal szemben engedékeny.

A nemi identitás kialakulása

A freudi kognitív fejlődéstudomány és a társadalmi tanulás elmélete egyetért abban, hogy a nemi identitás a maga teljességében az emberi személyiség kialakulásának egyik legfontosabb része, stabil komponense. A nemi identifikáció, az azonosulás mindazzal, amit az ember saját nemre jelent, azaz hogy mennyire felel meg női vagy férfi voltának, meghatározza életét, társas kapcsolatait, a társadalomban való részvételét, sőt a boldogságát is. A társadalomba beilleszkedő ember a szocializáció folyamatában, a többi emberrel való kapcsolatában úgy fog viselkedni, hogy az megfeleljen a többiek vele szembeni elvárásainak. Ha nem így viselkedik, ha eltér a társadalom alkotta, nemre vonatkozó szabályoktól, akkor nemcsak környezete büntetését, hanem saját lelkiismeretének, saját morális kritikájának az eltéréseiből származó pszichikus terheit is viselnie kell. Mivel mindannyian ismerjük mindkét nemre vonatkozóan a szabályokat, így képesek vagyunk megítélni, kategorizálni és szankcionálni nemcsak a saját, hanem az ellenkező nemhez tartozók deviáns viselkedését is. Ennek ellenére tudjuk, hogy a nemek szerint tipizált viselkedésmódok nem tiszták, keverednek, csak az a kérdés, mi az, amit a társadalom még elfogad, ami még belefért a nemekre különbözőképpen meghatározott tár-

sadalmi normatívákba.²¹ „A viselkedés nemek szerint eltérő direktíváit mindenekelőtt az adott társadalom viszonyaira épülő követelményrendszer határozza meg.”²² A nemek közötti viselkedéskülönbségeket illetően a nők és a férfiak minden kultúrában eltérő tevékenységekben vesznek részt. A nemek közötti munkamegosztás különösen éles a megélhetés, illetve a gazdasági tevékenységek területén. A régmúlta visszatekintő kutatásokból kitűnik, hogy a férfiak tevékenysége nagyobb fizikai kitartást és nagyobb mozgékonytságot igényelt, míg a női tevékenységek jellemzően fizikailag könnyebbek. Ahogyan fejlődött a történelem során a termelés, termékfelesleg, magántulajdon jött létre. Minthogy alapvetően a férfiak szerezték a táplálékot, ők állították elő az ehhez szükséges munkaeszközöket is, a képződött felesleg szintén a férfiak kezébe került. Az étel a legfontosabb értékhez, az életben maradáshoz volt szükséges, általa tehát magasabb lett a férfiak társadalmi rangja, a vagyon pedig hatalmat biztosított számukra. A vagyon megtartása miatt rendkívül fontossá vált az utód, így az addigi matriarchális öröklési rendet felváltotta a patriarchális család.²³

A társadalmi szerepek történelmi áttekintése

A nők társadalmi helyzete a felvilágosodás koráig egy alávetett, alárendelt viszony volt. Sosem voltak a férfakkal egyenrangúak, a nők közéleti jogairól évezredekig szinte szó sem esett. A Nagy Francia Forradalom idején követeltek maguknak a nők először politikai jogokat.

A 19. század második felében Nyugat-Európában és Észak-Amerikában kibontakozó második ipari forradalom alapjaiban változtatta meg az emberek termelési viszonyait, életkörülményeit és életmódját. Átstrukturálódott a társadalom szerkezete is: a városlakók, ezen belül is a munkásság létszáma jelentősen megnövekedett. Megváltozott a közösség és az egyén viszonya, átértékelődött az egyén helye és helyzete a közösségekben. Az ipari fejlődés vívmányainak elterjedése és széles körű használata közvetetten hatást gyakorolt az emberek magánéletére is. A 19. század folyamán kialakuló nemzetállamokban polgári átalakulás ment végbe, alkotmányaikban polgári szabadságjogokat fogalmaztak meg. Az egyén jogainak védelmében megnőtt az állam szerepvállalása, a gondoskodó állam hivatalai ellenőrizték és szabályozták az élet minden területét. Az egyház levált az államról, az oktatás állami feladattá vált. Jól felszerelt, elemi szinten kötelező, ingyenes iskolákat hoztak létre, felszámolták az

²¹ H. Sas Judit: i. m. 40–42.

²² Uo. 50.

²³ Uo.

analfabetizmust. A század '70-es éveitől az egészségügyi ellátás is állami feladat lett, kialakult a közegészségügy, jelentősen javultak a higiénés viszonyok, megjelent a vezetékes, tiszta ivóvíz. A gondoskodó állam a munkavállalók érdekeit képviselve igyekezett csökkenteni a társadalmi feszültségeket, ezért szabályozták a munkaidőt, a munkakörülményeket, és tiltották a gyermekmunkát. Kialakult a betegség- és balesetbiztosítás rendszere és a nyugdíj. Az állam térnyerésével párhuzamosan nőtt a választásra jogosultak száma, a 20. század elejére a férfiak szavazati joga már általánossá vált.²⁴

A termelékenység növekedésének következtében sokat javultak a lakosság életkörülményei, megszűnt az éhezés. A táplálkozás, a lakásvišzonyok, a ruházkodás, valamint az egészségügyi állapot ugrásszerű javulásával párhuzamosan Európa népessége gyors növekedésnek indult. A modern idők változást hoztak a nők helyzetében is. A technikai fejlődés következtében számos új munkakör jött létre, melyeket a gyengébb fizikumú, kevésbé képzett nők is el tudtak látni. Egyre több nő állt munkába például a textiliparban. Az ipari forradalom következtében a nők korábbi, családon belüli alárendeltsége, a kötött nemi szerepek is feloldódni látszottak. A születésszabályozással csökkent a gyereklétszám. Az oktatás tömegessé válása révén a nők is műveltséghez juthattak, így alkalmassá válhattak olyan munkakörök betöltésére – orvos, tanár, kutató –, amelyek korábban nők számára elérhetetlenek voltak.²⁵

Az egyenjogúság elve, úgymint a születési előjogok és a kiváltságok eltörlése, a törvény előtti egyenlőség, már a felvilágosodás korában felmerült Európában.²⁶

A női egyenjogúságért folytatott harc központi követelése a nők családon belüli alárendeltségének megszüntetése, a nőkre kiterjedő szavazati jog megszerzése, valamint a férfiakéval egyenlő színvonalú oktatás elérése és munkavállalási jogaik kiterjesztése. A szüfrazsettmozgalom a 19. században indult el Angliából, az elnevezés a francia *suffrage* 'szavazati jog' szóból származik. Paradox módon, az I. világháború, ami a szüfrazsettmozgalom végét jelentette, elvezetett végül a vágyott reformokhoz. Emmeline Pankhurst, a mozgalom jeles képviselője a háború kitörésekor a nőket munkára és háborús erőfeszítésekre buzdította Anglia-szerte. A háború az addig kialakult világgazdasági rendszert teljesen szétzilálta, óriási veszteségeket okozott az egyes országok anyagi javaiban, megtizedelte a polgári lakosságot, ám az újjáépítés során Európában a korábban elkezdődött folyamatok gyorsultak fel és váltak tömegessé. A nők hely-

²⁴ Palasik Mária – Sipos Balázs (2005): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 343.

²⁵ Uo. 343.

²⁶ Nagyné Szegvári Katalin (2001): *A női választójog külföldön és hazánkban*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 10–16.

zetén szintén sokat változtatott a világháború. A háború alatti tömeges munkába állásuk nem csak átmeneti szükségmegoldás volt, hiszen a két világháború között a városi nők jelentős része munkát vállalt. A változások éreztették hatásukat a nők öltözködésében és viselkedésében is: praktikusabb, lazább, rövidebb vagy épp férfias ruhadarabokat kezdtek el viselni, amelyek a világháború előtt még botrányt keltettek volna. Egyúttal a hajviseletük is megváltozott, divatba jött a rövid haj. Akkoriban férfiasnak számító szokásokat is megengedtek maguknak, például nyilvános helyen dohányoztak.

A nők nagyobb aktivitása felszínre hozta a nők politikai jogainak a kérdését is, már nem lehetett racionális indokokat felhozni a nők döntéshozatalból való kirekesztése mellett. A 19. század végétől a legtöbb európai országban választójogot kaptak, igaz, hogy legtöbbjükben csak korlátozottan, a férfiakéhoz képest csak megszorításokkal adták meg a választójogot a nőknek. A két világháború között már megegyezett a nők választójoga a férfiakéval az USA-ban, Németországban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Ausztriában. Ugyanakkor Nagy-Britanniában vagy Magyarországon csak szűkebb érvényű választójoguk volt. Viszont Franciaországban és Svájcban egyáltalán nem szavazhattak a nők még ekkoriban.²⁷

A politikai jogok azonban nem jelentettek teljes egyenjogúságot. A nők általában alacsonyabb bért kaptak, mint a velük azonos munkakörben dolgozó férfiak, és nagyon ritkán tűntek fel politikai, gazdasági vezető pozícióban.²⁸

Magyarországon a 19. század végén jelentek meg a szervezett nőmozgalmak, ekkortájt kezdődtek meg a feminista mozgalmak választójogokért és tanszabadságért folytatott küzdelmei, a nők egyenlő munkavállalási esélyeiért folytatott küzdelmeivel együtt. A nőknek több mint két évszázadon át volt kitűzött céljuk a férfikkal való egyenlőség, bizonyos férfi szerepek nők számára való megnyitása. A nők testi munkára való jogosultságát, alkalmasságát senki nem vonta kétségbe, a szellemi képességeik érvényesítése terén azonban már nem hagyták kibontakozni őket, vagy csak bizonyos keretek között. A nemek közötti viszonyokról szóló vitákat még a 20. században is sokszor az a felfogás határozta meg, hogy a nő sosem lehet egyenlő a férfival, mivel biológiai tulajdonságai csak meghatározott szerepekre teszik alkalmassá, így ezért a célért küzdeni is felesleges. A 20. századi irodalomban is bőségesen találunk erre a típusú felfogásra példát. „Szomoró Dezső²⁹ *Györgyike drága gyermek* című 1912-

²⁷ Simándi Irén (2009): *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938*. Gondolat Kiadó, Budapest. 95.

²⁸ Palasik Mária – Sipos Balázs: i. m. 343.

²⁹ Szomoró Dezső, született Weisz Mór (1869–1944): magyar író, drámaíró. Műveinek témája általában a gyorsan polgárosodó Magyarország társadalmában felmerülő új

es darabjának egyik hőse így jellemezte orvos leányát: »...*eszes, erélyes, tudományos – nagyszerű nő! Nő! Mit mondok! Több a nőnél – férfinél!*« Tehát a tradicionális női szerepek beidegzett előírása miatt is, sokszor esélytelennek tűnhetett az egyenlőségért folytatott küzdelem!³⁰

1945 nagy fordulópontot jelentett: a háború utáni, megnövekedett foglalkoztatási igény és annak összes terhe inkább a társadalom női felére nehezedett, ezzel újabb problémákat teremtve. A nőknek a politika által meghatározott módon kellett egyenlőnek lenniük a férfiakkal, hiszen nem a nők kívántak a bányák mélyén dolgozni, a Martin-kohók mellé állni vagy a fronton fegyverrel küzdeni. Bajcsy-Zsilinszky Endréné, Benda Mária³¹ nemzetgyűlési képviselőként fogalmazta meg a kialakult helyzettel szembeni álláspontját: »A nőnek tehát semmilyen körülmények között nem szabad elszakadni a nőiességétől, mert csak ezzel versenyképes, egyenrangú a férfi mellett, e nélkül a nő üres váza illata.«³² Ám ez a gondolat megmaradt a szavak szintjén, az állami feminizmus már máshova helyezte a hangsúlyt. 1967-ben bevezették a gyermekgondozási segélyt, az 1970-es években igyekeztek hozzáférhetővé tenni a Patyolatot, a bölcsődéket és a mirelit ételeket, ezzel is biztosítva a háztartási és munkahelyi feladatok összehangolhatóságát. A nők egyenlőségének ígéretei azonban korántsem teljesültek ezzel. Még 1938-ban vetette papírra Bobula Ida³³ azt a máig érvényes gondolatot, miszerint »*a nőkérdéshez ért minden ember. Ha nő – azért, mert nő, ha férfi – azért, mert férfi. A nőkérdésről mindenkinek vannak impressziói, tapasztalatai, elgondolásai. De kérdés, hogy ezek kinyomtatásra valók-e.*«³⁴

Tóth Eszter Zsófia, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa írja a *Kádár leányai, nők a szocialista időkben* című könyvében, hogy a Kádár-korban a »*faluról bevándorló, képzetlen, fiatal nőket gyakran jelenítik meg, mint védteleneket, mivel kikerültek az otthoni férfi (apa, testvér) felügyelete alól, ezért könnyen elbukhatnak, tisztességes nőkből erkölcstelen nőkké válhatnak. Őket fenyegeti leginkább a lányanyaság és a prostituálódás veszélye, mivel hiszékenyek és kiszolgáltatottak: könnyen »alkalmi babák« lesznek belőlük, akik már modern »cuccok«-ban járnak, de könnyen átverhetők: elájulnak attól, ha az udvarlójuknak autója van, és nem érdekli őket az sem, ha a*

konfliktusok megragadása. Sikereit a – mind a mai napig játszott – színműveivel aratta.

³⁰ Palasik Mária – Sipos Balázs: i. m. 8.

³¹ 1945-től 1947-ig volt Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyei választókerület nemzetgyűlési képviselője, 1945-től a Magyar Vöröskereszt alelnöke. 1947 őszétől visszavonultan élt. Forrás: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3363&catid=43:b&Itemid=67&lang=hu (letöltés dátuma: 2020. 05. 21.).

³² Palasik Mária – Sipos Balázs: i. m. 8.

³³ Dr. Bobula Ida (Budapest, 1900 – Gaffney, Dél-Karolina, 1981): magyar történész, *A nő a 18. század magyar társadalmában* (Budapest, 1933) vagy a *Nők útja a matriarchatustól a mai társadalomig* (Budapest, 1938) című művek szerzője.

³⁴ Palasik Mária – Sipos Balázs: i. m. 9.

férfi emellett többgyerekes családapa. A képzetlen, fiatal bevándorló nőknek fokozottan meg kellett felelniük a nőkkel kapcsolatos szépségelvárásoknak. Az áhított nagyvárosi nőideálhoz először külsőségekben próbáltak alkalmazkodni: frizurában és ruhaviseletben. A viselkedés, a nyelvhasználat, az illem követése már sokkal nehezebb volt számukra. Elérendő céljuk a nagyvárosban az volt, hogy sikeresen integrálódjanak a társadalomba: biztos munkahelyet találjanak, férjhez menjenek, lakáshoz jussanak, gyereket szüljenek.”³⁵

Nem vitatható, hogy biológiai determináltságuk révén bizonyos szerepeket – például az anyaszerepet – csak nők tölthetnek be, ugyanakkor a tradicionális szerepek mellett a nőknek a kétkeresős családmodell megjelenése óta újabb szerepekben kell megfelelniük, ami folyamatos konfliktushelyzeteket teremt. Ez a konfliktus a munkaerőpiacon a nők esélyegyenlőtlenségét eredményezi horizontális és vertikális szegregációban, a jövedelemkülönbségekben, a foglalkoztatottságban egyaránt. A hagyományos szerepmodellek gender sztereotípiákon alapulnak. Ez a férfiasnak és nőiesnek vélt szerepekhez társított sztereotípiákat jelenti, amelyek a társadalmi munkamegosztás során alakultak ki és a biológiai nemre épülnek rá. A gender szerepek azok a különböző tevékenységek, magatartásformák, amelyeket a társadalom elvár a két nemtől.³⁶ A mindennapi élet társas folyamatát szabályozza, s közben beépül a társadalom intézményeibe, a gazdasági, családi, politikai, iskolai életbe. Eszerint az anya, a nő feladata a harmonikus, nyugodt, kiegyensúlyozott családi élet biztosítása, a gyermek(ek)kel való foglalkozás otthonon, valamint a háztartás vezetése. Ugyanakkor ma már társadalmilag alulértékelt státuszt jelent csupán anyának lenni, a feleség kiszolgálja családját, gondoskodik róluk, emellett anyagilag teljesen a férjétől függ, hiszen önálló pénzkereseti lehetősége nincs, ugyanis a láthatatlan munkáért nem jár fizetés. A tradicionális női szerepek, amelyek nemcsak biológiai különbözőségekből fakadnak, hanem a társadalmi szocializáció során, a család közvetítésével elsajátított minták, a Jung-féle női archetípusokban is visszaköszönek, megfogalmazva a társadalmilag elvárt viselkedésszerepeket, előítéleteket, amelyeket a női nemmel kapcsolatban generációról generációra örökítünk át. Jung a védelmező, gondoskodó, férjét feltétel nélkül elfogadó, együttérző nő alakját az Anyában jelölte meg. A Madonna a türelem, a hűség, az értékek, az odaadó szeretet megtestesítője. A Nimfa az érzelmi, intellektuális társ, a szexualitás képviselője. Emellett azonban az utóbbi évtizedekben megjelent a modern, dolgozó nő alakja, akinél a korábban említett női szerepek háttérbe szorulnak, aki céltudatos, törekvő, és magabiztosan építi saját karrierjét. Ő az Amazon-típus, akit a más-

³⁵ Tóth Eszter Zsófia (2010): *Kádár leányai*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 16.

³⁶ Huszár Ágnes (2009): *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 11–19.

ról való gondoskodás helyett az önérvényesítés jellemez, aki jellemzően magasan kvalifikált és elismert a szakmájában. A női szerepek változása az utóbbi időben igencsak felgyorsult. A nők, ha nem is Amazonként, de iskolázott munkavállalóként megjelentek a munka világában. Foglalkoztatottságuk szükségessé tette, hogy kiépüljön egy megbízható család-támogató rendszer.

A nők munkaerőpiacon való megjelenése mintegy tükrözi a családon belüli munkamegosztás hagyományos példáját, ahol a férj a családfenntartó, pénzkereső, döntési pozícióban lévő fél, a feleség, anya pedig a családot kiszolgáló, gyermeknevelő, háztartást vezető fél. A középiskolában, majd a felsőoktatásban is ennek megfelelően alakultak ki nőies és férfias szakok. A különböző középfokú oktatási intézményekben tanuló diákok számát megnézve is szembeűnő a különbség, hiszen a lányok jellemzően a gimnáziumokat választják, illetve az adminisztratív munkakörökre felkészítő iskolákat, míg a fiúknál a férfiasnak tekintett gépészeti, természettudományos, informatikai képzést nyújtó iskolák népszerűek. A felsőoktatásban még markánsabban jelennek meg a feminizálódott szakok. Az iskolázottságot tekintve kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy a nők esélyei nem csorbulnak, hiszen a felsőoktatásban részt vevő nők számaránya meghaladja a férfiakét. Fényes Hajnalka a felsőoktatásban tanuló férfiakat és nőket vizsgálta mobilitásuk szerint, illetve a nők oktatásbeli és munkaerőpiaci helyzete közötti státuszinkonzisztenciát írta le tanulmányában.³⁷ A középiskolában tanuló lányok tanulmányi eredményessége, motiváltsága jobb, szerzett kulturális tőkéjük magasabb, az informális tanulás szempontjából eredményesebbek. Azonban a horizontális és vertikális szegregáció a képzésben továbbra is hátrányos helyzetbe hozza őket, eltérő, gyakran alacsonyabb presztízsű szakokon tanulnak nagyobb arányban, és kisebb az arányuk az elitintézményekben, ennek következtében később hátrányos helyzetben lesznek a munkaerőpiacon.³⁸ Tehát a lányok, oktatásban való nagyarányú részvételük ellenére, a munkaerőpiacon továbbra is hátrányban vannak. Státuszinkonzisztencia van a nők iskolázottsága és munkaerőpiaci pozíciója között.³⁹ Ferge Zsuzsa szociológus ezt a megállapítását *A nők és a döntéshozatal* című tanulmányában még 1976-ban publikálta, ám ez a helyzet napjainkra sem változott. A státuszinkonzisztenciával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy miért vannak hátrányban a nők a munkaerőpiacon, azaz miért kisebb ok-

³⁷ Fényes Hajnalka (2011): *A felsőoktatásban tanuló férfiak és nők tényleges mobilitása, státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között*. Felsőoktatási Műhely, Budapest.

³⁸ Fényes Hajnalka – Ceglédi Tamás (2010): Fiúk és lányok iskolai eredményességének különbségei. In: Buda András – Kiss Ernő (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek*. Kapitális Kft., Debrecen. 276–285.

³⁹ Ferge Zsuzsa (1976): A nők és a döntéshozatal. *Szociológia*, 2. 202–219.

tatásuk megtérülése. Mi a nemek szerepe abban, hogy míg a felsőoktatásban a nők részvétele a nappali tagozaton meghaladja az 55%-ot, a felnőttképzésben pedig még ennél is magasabb,⁴⁰ a munkaerőpiacon mégis hátrányban vannak.

Horizontális szegregáció

A munkaerőpiaci szerkezet egyenlőtlensége a foglalkoztatottság nemek szerinti elkülönülésében is megmutatkozott. A felsőoktatásban tanuló nők és férfiak aránya a különböző képzési területeken mintegy előrevetíti a feminin és maszkulin szakmai területek kialakulását. A nők a bölcsészettudományi (71,60%), művészetközvetítői (72,94%), orvos- és egészségtudományi (61,49%), pedagógiai (92,33%), társadalomtudományi (66,42%) területeken vesznek részt a felsőoktatásban magas arányban, tehát jó részük a nem túl jól jövedelmező szakmák felé orientálódik. Többségük a tradicionális női szerepekhez igazodó képzést választ,⁴¹ ahol a segítő szándék, az empatikus tulajdonságok dominálnak. Az irodai, ügyviteli foglalkozásúak között a női munkavállalók száma messze meghaladja a férfi munkavállalóké.⁴² Az alacsonyabb presztízsű, női tulajdonságokra épülő pályákon a családon belüli munkamegosztás hagyományos példája mutatkozik meg. Leginkább állami és önkormányzati foglalkoztatásban tudnak képzettségükkel elhelyezkedni, alkalmazottak a kereskedelmi, ügyfélszolgálati szakképzettek közt, azaz anyagi megbecsülésük is alulmarad a más cégformában dolgozókhöz képest. A versenyszférában magasabb számban vannak jelen férfiak, ahol a jövedelmek messze meghaladják az elnőiesedett egészségügy vagy oktatás jövedelemszintjét, valamint az előrelépés esélyei is jobbak.⁴³

Vertikális szegregáció

A horizontális szegregáció mellett a vertikális szegregáció is rontja a nők munkaerőpiaci esélyegyenlőségét. Nemcsak a nemek szerinti meg-

⁴⁰ Polónyi István (2004): *A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest. 16. <https://www.mek.oszk.hu/09800/09804/09804.pdf> (letöltés dátuma: 2020. 05. 25.).

⁴¹ Anyák és lányok – Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. <http://www.tarsadalomkutatasi.hu/kkk.php?TPUBL-A-677/replika/35/TPUBL-A-677.pdf> (letöltés dátuma: 2015. 03. 02.).

⁴² Nagy Beáta (2005): Nők a vezetésben. In: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest. 44–56.

⁴³ Nagy Beáta (2001): *Női menedzserek*. Aula Könyvkiadó, Budapest. 31–80.

különböztetés jellemző a foglalkoztatottságban, hanem az előmeneteli rendszerben is hátrányok mutatkoznak. Annak ellenére, hogy a felsőoktatásban a nők aránya meghaladja a férfiakét, a betöltött pozíciókat tekintve alulreprezentáltak. Különösen a felső vezetésben kevés a számuk. A szakmai hierarchia egy pontján, általában középvezetői szinten, megtorpan az előmenetel, és a nő kevésbé kerül feljebb a ranglétrán. A szakirodalom 1970-ben írta le, és *glass ceiling*, azaz üvegplafon-jelenségnek nevezi ezt az áthatolhatatlannak és átláthatatlannak tűnő akadályt. A karrier megtorpanásának hátterében több ok is felfedezhető. Amennyiben a nő gyermeket vállal, szakmailag lépéshátrányba kerül(het), hiszen a gyermekével otthon töltött idő szakmailag nem produktív, ráadásul a tradicionális munkamegosztás következtében általában a gyermeknevelés és háztartás gondja is órá terhelődik. Másrészt a nők többsége úgy szocializálódott, hogy gyermeke és férje sikere kárpótolja, és ezt a saját sikereként is éli meg, s nem vállalja fel a vezetéssel járó konfliktushelyzeteket.⁴⁴ Nem véletlen, hogy a tudományos életben és a törvényhozó testületekben részvételük – képzettségük ellenére is – jócskán elmarad a férfiakéhoz képest.

A médiamegjelenéseket vizsgálva elmondható, hogy a nők reprezentációja sematikus és legtöbbször hátrányos: professzionális szerepben, komoly ügyekben ritkán juthatnak szóhoz, inkább passzív áldozatként vagy férfiak hozzátartozóiként említik, fotózzák és idézik őket.⁴⁵

Konklúzió

A társadalmi szerepváltozások már szembetűnőek mindennapjainkban, például emelkedik a gyesen lévő férfiak száma: míg 2002-ben Magyarországon a gyermekkel otthon maradók csupán 0,4%-a volt férfi, addig ez az adat 2009-ben 3,6%, 2016-ban 4,7%, míg 2017-ben már 8%-ra ugrott. Ez a tendencia a nők egyre nagyobb arányú iskolázottságára vezethető vissza. Kiválóan szemlélteti a szerepeltolódást a kiegyenlítettebb családon belüli munkamegosztás is,⁴⁶ ám ez a jelenség, vagyis a kiegyensúlyozott társadalmi szerepvállalás, alig érhető tetten a magyar politikában. Pedig a társadalom alrendszerei közül az esélyegyenlőség megteremtésének legfontosabb közege a politikai alrendszer, hiszen a döntések és az erőforrások elosztása itt történik, ráadásul a nők parlamenti részvételének aránya az adott társadalom esélyegyenlőségének mércéje is.

⁴⁴ H. Sas Judit: i. m.

⁴⁵ Margit Patrícia (2002): A nők reprezentációja. *Médiakutató*, ősz. https://mediakutato.hu/cikk/2002_03_osz/06_a_nok_reprezentacioja (letöltés dátuma: 2020. 05. 26.).

⁴⁶ Spéder Zsolt (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Pongrácz Marietta – Nagy Ildikó (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI, Budapest. 207–228.

Férfi és nő anatómiai különbségeinek kihasználása egyedfejlődési-történeti szempontból a nagyon közeli múltig erőteljesen hozzájárult egyének és közösségek túléléséhez. A férfi csinált minden olyan tevékenységet – védelmezés, vadászat, nehéz fizikai munka –, ahol a testi ereje előnyt jelentett. A szocializáció ezeket a sztereotípiákat rögzítette a kultúrában. Jelenleg társadalmunk technológiai és szellemi fejlődése már nem teszi feltétlenül szükségessé az anatómiai különbségek ilyen kihasználását, viszont a kultúra lassabban változik, mint a technológia, ezért a kultúránk ma is őrzi ezeknek a klasszikus szerepeknek a jegyeit. A társadalmi szerkezetet és a szociális kapcsolatokat meghatározó kultúraelemek lassan idomulnak a technológiai környezet okozta változásokhoz. A technológiai fejlődés sok tekintetben eltörölte a korábban fajfenntartási igénnyel elkülönített nemi szerepek létjogosultságát, az anatómiai jellegzetességek háttérbe szorultak az egyszerű túlélés szempontjából. Többnyire nem vadászattal szerzünk már élelmet, és alapesetben nem kell fizikailag védelmezni lakóterületünket, pedig a nemi szerepek ezen funkciók miatt alakultak ki. A jelenlegi társadalmi feszültségeket az okozza, hogy a lassabban idomuló kultúránk sok tekintetben rögzítette ezeket a sztereotip nemi szerepeket. Nincs már valódi létjogosultsága annak, hogy az erősebb vezető jószerevével következetesen férfi, mégis ez van kódolva a kultúránkban. Az egyenjogúság nem jelent a nemek közötti azonosságot, mivel a férfiak és nők számtalan dologban különböznek egymástól (pl. fiziológiai adottságaikban, lelki beállítódásukban, mentális képességeikben és tanult társadalmi szerepeikben etc.), és sokszor épp ezekből a különbségekből adódnak az eltérő lehetőségek (pl. gyermekszülés, ami miatt egy nő munkaerőpiaci hátrányba kerülhet). Az egyenjogúság biztosítása azt kellene, hogy jelentse, hogy a jogok egy keretet biztosítanak, melyen belül, az élet bármely területén, egyenlőek az esélyek és lehetőségek mindkét nem – egymástól bármennyire is eltérő – képviselői számára.